

SINAGOGE U BEOGRAD *

Sudbina sinagoga u Beogradu nije se razlikovala od sudbine ostalih zdanja koja su trpela znatne štete, često od ratova i vandalizma što su ih oni donosili, ali i od mimodopskih nepogoda, najčešće od požara. U doba otomanske vladavine nije bilo dozvoljeno podizanje novih sinagoga, ali je odnos vlasti prema popravci postojećih verskih objekata bio prilično liberalan.

Verovatno da beogradska sinagoga na Dorćolu nije polovinom 17. veka bila dovoljno velika za broj Jevreja koji je tada živio u gradu, pa su oni želeli da podignu još jednu. Za gradnju sinagoge našla su se materijalna sredstva, kako se vidi iz jednog dokumenta od 21. tevet 5432 (kraj 1671. godine) u kome piše o izričitoj zabrani gradnje sinagoge, ali se navode podaci o čoveku koji je svojim prilogom omogućio građenje i o građevinskom materijalu koji je nabavljen u tu svrhu:

"Ranijih godina, pokojni Jichak Albareg, otac Avrahama i Šmuela... obavezao se da priloži 500 dukata za izgradnju nove sinagoge ovde u našem Belogradu, i kupio je kamenje i daske i grede i balvane i sve što je potrebno za pomenutu zgradu. U međuvremenu saopšteno mu je da je za zgradu sinagoge potrebna dozvola sultana, a dozvolu sultana sada ne daju za građenje sinagoge..."¹

Za odnos Jevreja prema sinagogi ostao je dokument u responzama beogradskog rabina Almosnina. Ovaj rabin se 1670. bavio pitanjem oko dozvole susednom kućevlasniku za doziđivanje čardaka prema zapadnoj strani sinagoge. Opštinska uprava je zastupala gledište da će čardak zakloniti pristup svetlosti sinagogi, a osim toga će ljudi kojima se ne može zabraniti boravak na čardaku ometati službu i pobožnu atmosferu u hramu, gledajući kroz prozore u sinagogu. Uprkos tome što je sused sinagoge dokazao da je takav čardak već postojao na tom mestu pre mnogo godina i da je njegovo pravo da zida šta hoće na svome imanju, a da je, osim toga, to mesto udaljeno od sinagoge više od dva i po metra, rabin Almosnino mu ipak nije dozvolio podizanje čardaka "sa razloga dužnog poštovanja prema domu Božjem"²

* * *

Za vreme austrijske okupacije Beograda od 1688. do 1690, kad je jevrejska zajednica odvedena u roblje, gde je i sam rabin Almosnino umro, uništena je i beogradska sinagoga.

* Rad je dobio II nagradu na Konkursu SJOJ 1996. godine.

1 Aharon b. Haim Avraham Hakoef Perahija, *Perah mate Aharon*, I tom, Amsterdam 1703, pitanja 60 i 64

2 Josef b. Jichak Almosnino, *Edut b. Jehosef*, I tom, Carigrad 1711, pitanje 13; Ignjat Šlang, *Jevreji u Beogradu*, Beograd 1926, str. 41.

Desetkovano beogradsko jevrejstvo vratilo se u svoj grad tek po povratku Turaka. Verovatno da su Turci ipak shvatili da u ovom slučaju treba zaobići zabranu i dozvoliti povratnicima da podignu svoj hram. Krajem 17. veka sagrađeno je pravougaono zdanje u pravcu sever-jug, paralelno sa Jevrejskom ulicom, i ucrtno u gotovo sve planove iz toga doba.

Stara sinagoga, "El kal vjež", u koju se ulazilo iz Mojsijeve ulice, imala je oblik izduženog pravougaonika, dimenzija 36x8 m i prema jugu se završavala polukružno. Zgrada je bila jednobrodna bazilika sa drvenom tavanskom i krovnom konstrukcijom. Spoljna visina zgrade do strehe iznosila je oko 5 metara, ali visina nije bila stalna jer je teren bio u padu. Krov je bio pokriven crepom, a streha je imala sasvim mali ispad. Na istočnoj strani je imala devet izduženih prozora lučno završenih, sa lako profilisanim malterskim okvirom. Verovatno da je isti broj prozora imala i na zapadnoj strani. Na kraju istočnog zida, blizu severnog ugla, bila su ulazna vrata sa profilisanim okvirom i timpanonom.³

Na ulaznim vratima je bio natpis na hebrejskom, a iznad njih mali prozor. Sinagoga je sa južne strane imala mali ali visok okrugao prozor, a sa severne tri gotovo kvadratna prozora.⁴

Ta tada nova sinagoga je teško oštećena u borbama za Beograd 1717. i 1739, ali je uvek popravljana.

Iz jednog pitanja oko tridesetih godina 18. veka vidi se da je jedan beogradski Jevrejin zakupio prostorije za bogomolju na mestu na kome su Austrijanci gradili svoje građevine, a ustanovljeno je da se tamo nalazilo tursko groblje. Bilo je to na mestu oko današnjeg Studenskog trga.⁷

Godine 1752. izbio je veliki požar u Jevrejskoj mahali u Beogradu, pa su se jevrejske zajednice u Austriji i Italiji angažovale i slale priloge za restauraciju. U pismu u kome beogradska jevrejska zajednica zahvaljuje svojoj braći u Mantovi, na poslatom prilogu od 2.000 mantovanskih lira navodi se da je novac upotrebljen za opravku sinagoge.⁶

Požari u Beogradu nisu bili retka pojava. Tako je i beogradska sinagoga bila oštećena u požarima 1790. i 1795. godine, kao i početkom 19. veka za vreme Prvog srpskog ustanka.

Po dolasku na vlast kneza Miloša Obrenovića, beogradski Jevreji se trude da obnove svoju zajednicu i njene ustanove, pre svega da osposobe svoju školu i teološki zavod (bet-hamidraš), i to zahvaljujući prilogu dobijenom od braće Aharona i Šloma Azriela. Te dve ustanove su svečano otvorene 1818, a sledeće godine su završene i opravke sinagoge, što je proslavljeno pred Roš hašana u septembru 1819. godine.⁷

3 Divna Đunić-Zamolo, "Stara jevrejska četvrt i jevrejska ulica u Beogradu", *Jevrejski almanah*, 1965-1967, str. 41-76; opis na str. 74.

4 Vid. ovde sedam fotografija.

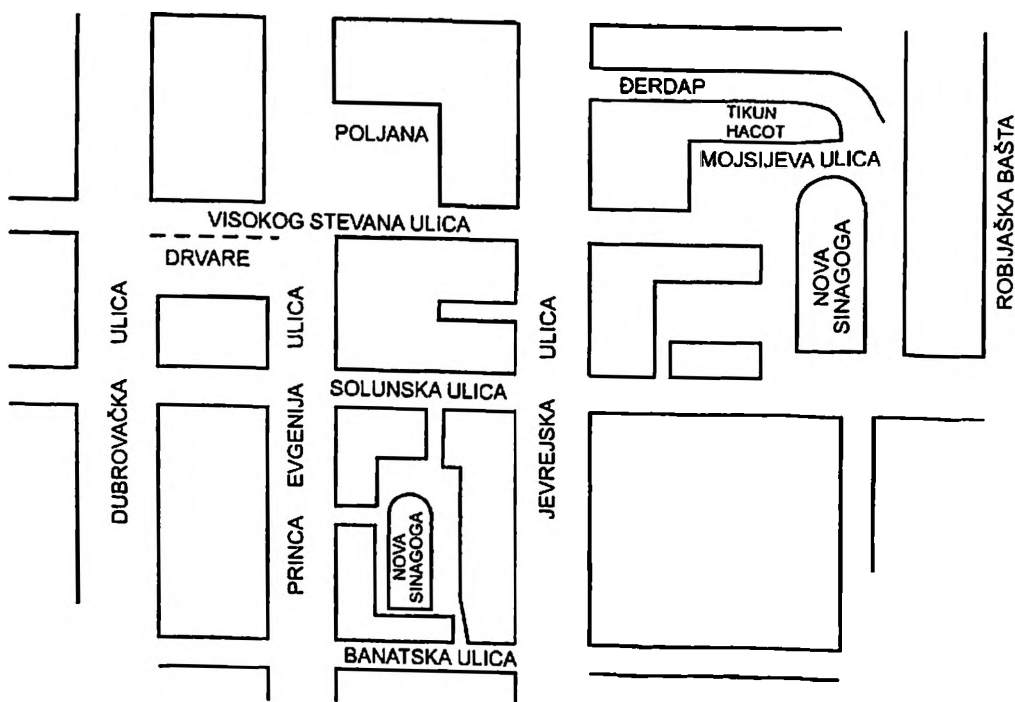
7 Meir b. Jichak iz Ajenštata, *Panim meior*, II tom, Amsterdam 1715, pitanje 14

6 Šlomo Simonson, *Istorija Jevreja u Vojvodstvu Mantova*, I tom, Jerusalem 1964, str. 336.

7 *Hamagid*, nedeljnik na hebrejskom jeziku, izlazio u gradu Lik (Istočna Prusija), br. 11 od 18.3.1886, str. 88, jedan od nastavaka iz serije "Jevreji u državi Srbiji" koju je pisao rabin Avraham b. Jisrael Bežerano - "Haaviv".

ŽENI LEBL

U knjizi *Cicim ufrahim (Pupoljci i cveće)*, tadašnji glavni rabin Avraham b. Jichak Pardo opisao je pojedinosti sa svečanosti osvećenja renoviranog hrama. Svečana povorka na čelu sa predsedništvom zajednice pošla je od zgrade u kojoj je privremeno bila smeštena bogomolja, odatle su učesnici povorke izneli svitke Tore pokrivene molitvenim pokrivačima (talitot) i uz pevanje psalama krenuli do obnovljene sinagoge. Povorka je tri puta obišla oltar za sveštenstvo (bima) i posle otpevanog 24. psalma Davidovog stavila svitke Tore u svetilište (Aron hakodeš). Rabin Pardo je tom prilikom održao dirljivu besedu koju je štampao u pomenutoj knjizi.

Plan Dorćola sa obeleženim sinagogama

Knez Miloš je običavao da prisustvuje službi Božjoj u sinagogi i često davao priloge za zajednicu i sveštenike, a posebno za hazana, čije mu se pojanje veoma dopadalo, naročito subotom kad je pevao melodiju "Širat hajam". Knez je odlučio da za hram daruje lep, velik i sjajan bronzani luster u vrednosti od 800 srebrnih franaka, koji je odmah obešen nasred sinagoge za večnu uspomenu.⁸

⁸ Hamagid br. 11 od 18.3.1886., str.88

Posle bombardovanja Beograda 1862. godine, kad su gotovo svi beogradski Jevreji bili prinuđeni da napuste svoje domove i svoj grad, veoma je stradala i zgrada sinagoge. Dve godine kasnije, beogradska jevrejska zajednica je odlučila da obavi nužne opravke, ali pošto nije imala sredstava za to prodala je oko 60 mesta u sinagogi imućnim članovima zajednice i dala im potvrdu da je to njihovo stalno vlasništvo. Otad ti članovi nisu plaćali za sedišta, kako je bilo uobičajeno.⁹

S leve strane Stare sinagoge, krajem 19. veka nalazila se Mala sinagoga, zvana "Kaliziku", gde je preko nedelje, kad nije bilo mnogo vernika, održavana služba Božja.

NOVA SINAGOGA - "EI kal nuevo"

U listu Hamagid iz 1886. godine čitamo da je nedavno podignuta nova sinagoga uz staru koja je podignuta pre mnogo godina, u stara vremena".¹⁰

Nova sinagoga, zvana El kal nuevo, podignuta je u sredini pravougaonog prostora u Ulici praoca Jakova u koju se ulazilo uskim prolazom između zgrade jevrejske škole i turskog hamama. Kola nisu mogla ući u tu ulicu. Bio je skroman, ali prostran hram u koji je dolazio uglavnom običan svet i sirotinja.

Ham-David Demajo i ham-Avram Alkalaj su bili sveštenici u Novoj sinagogi. Oni su prvi dolazili u hram u rano jutro, zimi i leti, po lepom vremenu i nevremenu, čak i pre Jakova, visokog i mršavog dobroćudnog starca koji je služio kao "el šamaš" - "crkvenjak".¹¹

Nova sinagoga je porušena za vreme Prvog svetskog rata i od nje nije ostalo ni traga.¹²

* * *

Šmuel Ben-Elija je 1889. pisao o Staroj sinagogi da je sazidana pre oko 200 godina, što znači posle austrijske okupacije, 1690. godine. Za obe sefardske sinagoge piše da su bile u Jevrejskoj mahali i da su njihove vratnice bile otvorene dva-tri puta dnevno za molitvu. On pominje i treću, aškenasku sinagogu, i navodi da je bila u nekoj iznajmljenoj kući, ali ne označava njenu lokaciju.¹³

Od 1888. godine, kad su u Srbiji ukinuta Ustavom razna ograničenja protiv Jevreja, koja im između ostalog nisu dozvoljavala izlazak iz njihove tesne mahale, počeo je brz proces akulturacije koji su mnogi izjednačavali sa asimilacijom. Prihodi sinagoga su se znatno

9 *Hacfira*, hebrejski list, izlazio u Varšavi, br. 208 od 18/30.9.1889., str. 849-850, dopis Šmuela B. Elije iz Beograda, 29. elula 5649.

10 *Hamagid* br. 24 od 24.6.1886, str. 197

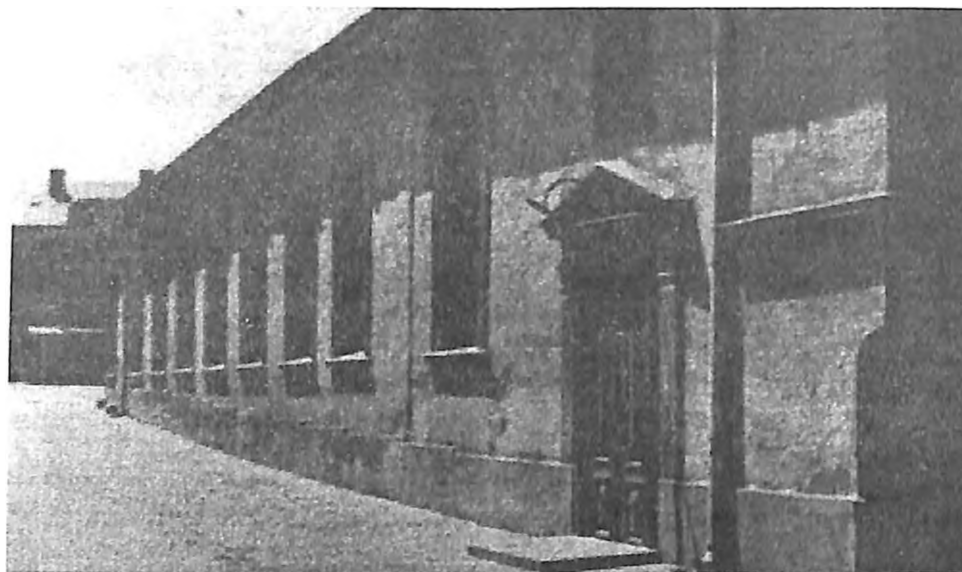
11 David A. Alkalaj, "Zbogom, Jaliyo", *Bilten HOJ* br. 9-10 od 20.9.1962., str. 10-11; pisac je sin ham-Avrama

12 Dr David M. Alkalaj, Nova Sinagoga "Bet Izrael", *Jevrejski almanah* za godinu 5686, Vršac 1925, str. 73-82

13 *Hacfira* br. 208 od 18/30.9.1889, str. 849-850, dopis Šmuela B. Elije iz Beograda, 29. elula 5649.

ŽENI LEBL

smanjili pošto je bilo sve manje Jevreja koji su posećivali hramove. Imućniji su počeli napuštati Jaliju i Dorćol i penjati se uglavnom na Zerek, uz Dubrovačku ulicu.¹⁴

Stara sinagoga na Dorćolu

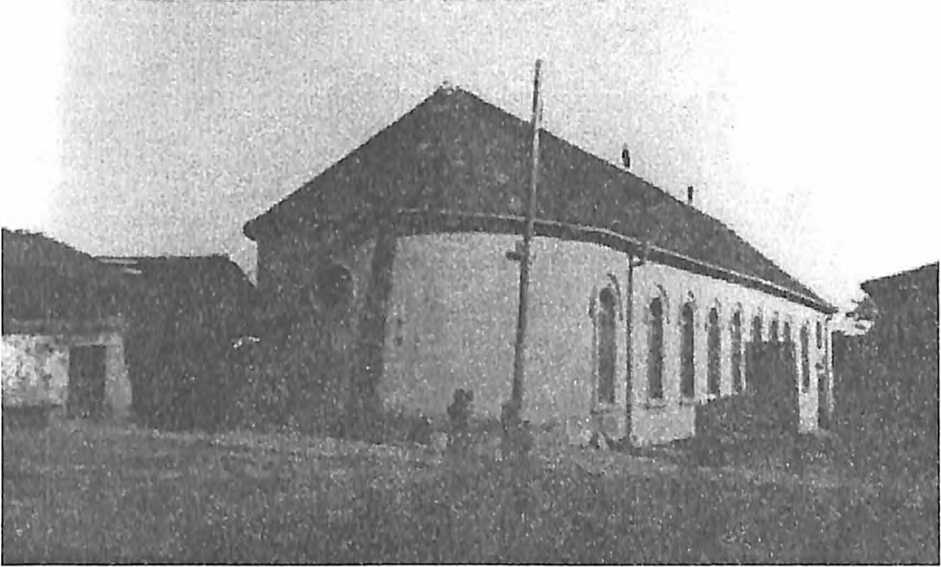
Mnogo dorćolskih Jevreja otišlo je još dalje, ulicama Vase Čarapića i Kneza Mihaila do Terazija. To iseljavanje iz mahale je u neku ruku smatrano izdajom tradicije predaka. U hebrejskom listu *Hacfira* pisano je tada s prekorom da Jevreji odbijaju da stanuju u Donjem gradu pored Dunava, te odlaze i nastanjuju se u novom delu grada, a u sinagoge dolaze samo za praznike.¹⁵

Nova naselja privlačila su mlade ljude i proces usvajanja kulturnih elemenata sredine bio je u punom jeku. Po pisanju lista *Hamagid*, taj proces je bio put prema asimilaciji i najpre su ga prihvatili Aškenazi, a potom mladi Sefardi. Tako je 1886. postojalo već deset jevrejskih radnji koje su bile otvorene subotom i na jevrejske praznike.¹⁶

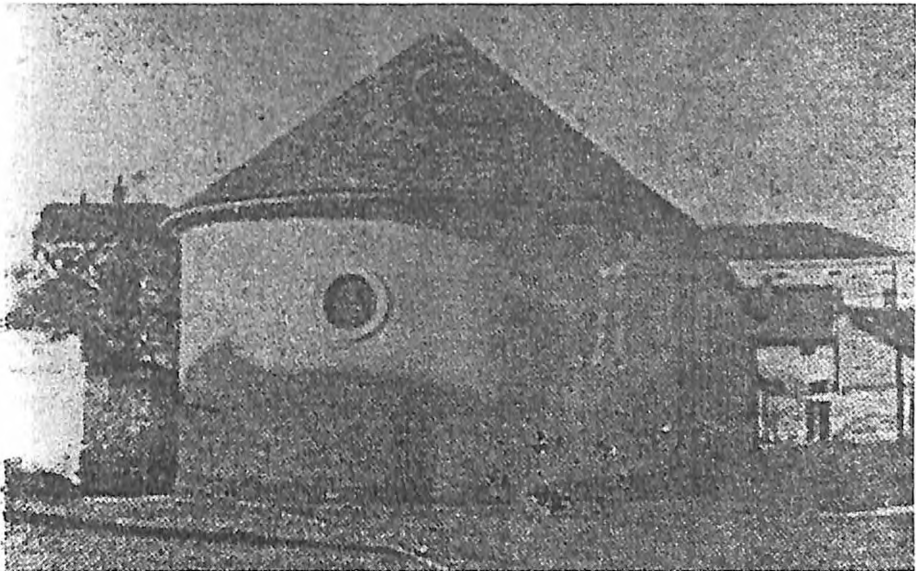
14 Dubrovačka ulica je nekoliko puta menjala ime. Jedno vreme se nazivala Kralja Petra I, pa Sedmog jula, po danu kad je u Srbiji počeo ustanak 1941. Posle raspada Jugoslavije pokrenuta je inicijativa da se ime ulice opet vrati na ime Kralja Petra I. Deo ulice ispod Dušanove i dalje se zove Dubrovačka ulica.

15 *Hacfira* od 18/30.9.1889, str. 1.

16 *Hamagid* br. 27 od 15.7.1886, str. 222. (Bežerano—"Haaviv", "Jevreji u Državi Srbiji", nastavak iz br. 26)

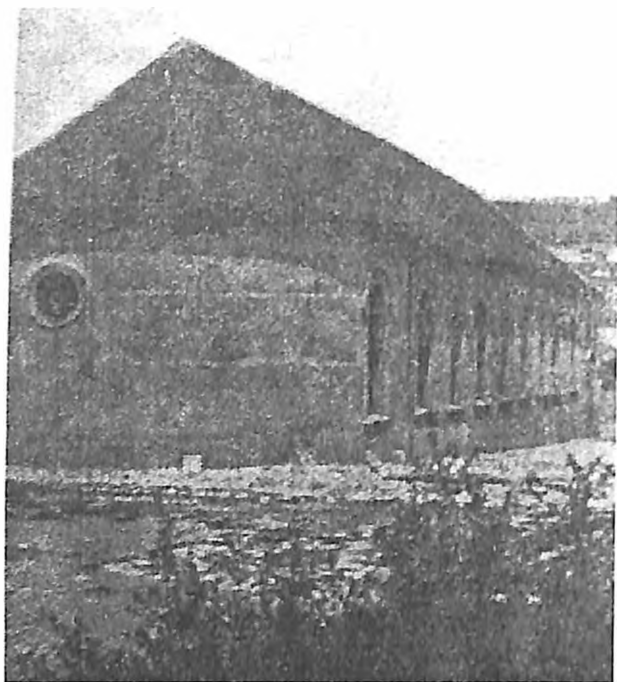

Stara sinagoga na Dorćolu

Stara sinagoga na Dorćolu

ŽENI LEBL

Stara sinagoga na Dorčolu

Unutrašnjost stare sinagoge

Stara sinagoga na Dorćolu

Međutim, kad je donesena naredba o otvaranju radnji subotom, mnogi potpuno asimilovani Jevreji su izrazili negodovanje upravo time što su svoje radnje držali zatvorene.¹⁷

...

Pošto su sagrađeni dom Talmud-Tora, Nova sinagoga i Ješiva, te osnovane razne nove ustanove i obnovljenje stare, kao društvo "Bikur holim", gabaji (službenici zaduženi za ubiranje doprinosa i priloga) su odlučili da renoviraju Staru sinagogu sagrađenu pre oko 200 godina, zgradu potpuno oronulu, na kojoj se "već odavna nije osetila ruka stolara i zidara", pa je trebalo obnoviti, ulepšati i povećati broj sedišta.

Dokle god su imućniji Jevreji stanovali u uskim i tesnim ulicama mahale, oni su se molili Svevišnjem sa svojom siromašnom braćom i donekle saosećali sa njom, te nisu nedostajala sredstva i prinosi. Članovi zajednice posećivali su Božji dom gotovo svakog dana i svojim priložima pomagali održavanje sinagoge i plaćanje službenika. Međutim, otkako su se mnogi isellili iz svoje mahale počeli su da "zaboravljaju" svoje verske i društvene obaveze, pa su se prihodi smanjivali, dok se kasa nije potpuno ispraznila.

¹⁷ O toj naredbi i reagovanju Jevreja na nju pisao je i rabin dr Šimon Bernfeld u listu *Haolam*, nedeljniku na hebrejskom jeziku, zvaničnom organu Svetske cionističke organizacije, br. 8 od 10.3.1909, str. 1-3.

ŽENI LEBL

Problem nedostatka sredstava za renoviranje, gabaji su odlučili da reše tako što bi otkupili 60 sedišta koja su neki imućni članovi zajednice kupili pre oko 25 godina (znači 1864) i otad nisu plaćali ni prebijenu paru. Gabaji su odlučili da više ne prodaju nego da iznajmljuju sedišta...

U tu svrhu je sazvan sastanak, ali ni posle dužih diskusija nisu mogli da dođu do sporazuma pošto vlasnici nisu hteli da se odreknu svog prava pozivajući se na dokument koji su dobili prilikom kupovine sedišta. Oni su se pravdali da su vremena takva da se ne zna šta će doneti budućnost i pitanje je da li će njihovi sinovi biti u mogućnosti da plate za mesto u sinagogi, ali su pristali da prilože izvesnu sumu. Neki su bili spremni da se odreknu svog prava na sedišta pod uslovom da im se uplaćeni novac odmah isplati, i to u gotovu. U tom slučaju bi zajednica morala odmah isplatiti sumu od 1.800 dinara koju je dobila pre 25 godina, a umesto toga bi dobijala samo 48 dinara godišnje. Gabaji su se nadali da će ipak doći do nekog kompromisa i da će naći način da zadovolje sve strane.¹⁸

Izgleda da je nađeno neko rešenje jer je 1889. počela opravka zgrade Stare sinagoge, a zajednica je u tu svrhu izdala oko 12.000 franaka. Dodato je oko 70 sedišta, ali su zato morale biti povećane njihove cene i to dvostruko. Prošireno je i posebno odeljenje ili galerija za žene, tzv. "Ezrat našim" (na latinu "Eznoga"), pošto na molitvu nije dolazilo mnogo žena i devojaka jer nije bilo mesta. Osim toga je u hramu sagrađen veoma lep podijum ("bama") za propovednika.

* * *

Šmuel Ben-Elija je poslao dopis listu *Hacfira* u kome piše o svečanosti u jevrejskoj zajednici povodom stupanja na presto kralja Aleksandra Obrenovića. Jevreji su se okupili u Staroj sinagogi "da izliju bujicu svojih osećanja" pred svojim Tvorcem i da se mole za dobrobit države, običaj koji su nasledili kao "micva" od svojih predaka. U tri časa posle podne pohrlili su u Jevrejsku ulicu, svi odeveni u svečana subotnja ili praznična odela i bogobojažljivo se uputili u sinagogu obasjanu svetlošću mnogobrojnih sveća koje su noć pretvarale u dan. Crkveni hor je otpevao nacionalnu himnu "Bože, daj kralju pravdu!" (reč je o novoj himni iz 1882. godine "Bože pravde"), posle čega su se na binu popela tri hazana ogrnuta dugim ogrtačima (talitima), kao u svečane jevrejske dane, i otpevali ugodnim i prijatnim glasom Davidove psalme broj 21 (Pesma zahvalnosti Bogu na dobročinstvima i poredama darovanim caru) i broj 72 (Pohvala velikom caru i njegovoj vladi), a cela zajednica je to slušala u dostojanstvenoj tišini. Posle toga je hor opet izveo pesmu - zahvalnicu na hebrejskom "Tov Ihodot". Na kraju je poštovani dr Šimon Bernfeld, rabin sefardske zajednice u Beogradu, ugodnim rečima objasnio prisutnima veličinu dana i dužnost Jevreja da budu verni sinovi domovine i da učestvuju u veselju zemlje, kao i u žalosti kad je za to vreme. Najstariji sveštenik je potom otvorio vratnice oltara (hejhal hakođeš) i držeći u desnoj

¹⁸ O tom pitanju je pisao Šmuel B. Elija u listu *Hacfira* br. 208 od 18/30.9.1889, str. 849-850.

ruci svitak Tore, odeven u svečanu odeždu i ukrašen narovima (rimonim) i zlatnim zvončićima, blagosiljao novog kralja Aleksandra i članove vlade, a vernici su stojeći odgovarali "amen", uz duboko poštovanje.

Šmuel Ben-Elija naglašava da je među prisutnima bilo mnogo ne-Jevreja koji su se veoma pohvalno izrazili o lepoti bogoslužnja. Da bi oni razumeli i deo propovedi na španskom, rukovodioci zajednice su blagovremeno napisali u malim sveskama prevod na državni jezik, a te sveske su deljene prisutnima pre početka slavlja...

Posle nekoliko dana, kralj je počastvovao rabina dr Šimona Bernfelda, predsednika zajednice, Jakova M. Alkalaja i još dvojicu uglednih članova Ordenom "Takovo" četvrtog reda, a Hajima Ben-Davida (Daviča), sina Šmuela Ben-Hajima, unapredio je sa dužnosti pomoćnika konzula Srbije u Budimpešti na mesto prvog sekretara srpskog poslanstva u Rimu...¹⁹

U hebrejskom listu *Hamelic* objavljen je dopis iz Beograda u kome se kaže da je u tri sata posle podne počelo slavlje u prepunoj Staroj sinagogi. Zidovi zgrade su bili okićeni, a po podu je bio prostrt prekrasan ćilim. Na dva lustera koja su visila sa tavanice i na stalcima lampi obešenih po zidovima zapaljene su sveće i prizor je bio nezaboravan. Svetkovinu je otvorio hor nacionalnom himnom "Bože pravde", posle čega su hazani, odeveni u svečane odore, otpevali tri Davidova psalma. Zatim se prisutnima obratio sa govornice doktor prava David Aharon Koen, sekretar zajednice, i na državnom jeziku održao veoma lep govor koji je trajao oko pola sata. Posle toga je rabin dr Bernfeld izvadio svitke Tore i pomolio se, takođe na državnom jeziku, za blagostanje kralja i za blagodet zemlje, a stari hazan je snažnim glasom otpevao blagoslov "Jigdal", čime je završen dnevni red.²⁰

* * *

Godine 1929. hteo je izvesni I. Krstić da na svom placu u Jevrejskoj ulici broj 11 podigne prizemnu zgradu prema istočnoj strani sinagoge. U projektu Krstićeve zgrade nisu bili predviđeni otvori prema sinagogi, ali mu Građevinski odbor to nije odobrio iz higijenskih razloga i zatražio je da na toj strani prema Mojsijevoj ulici otvori prozore. Tim povodom je Jevrejska crkveno-školska opština preko svoga advokata Šemaje Demaja uputila protest Građevinskom odboru zbog namere da se otvore prozori prema sinagogi. Demajo je dokazivao da je Mojsijeva ulica odvajkada bila porta sinagoge, jer su svi stanovnici tog kraja bili ranije Jevreji. Preko porte se odlazilo i u obližnju jevrejsku versku čitaonicu "Tikun hacot". Iako su okolne građevine porušene u ratu, time se nije izmenio pravni karakter zemljišta. Izgleda da Građevinski odbor nije usvojio te razloge, ali je Krstić ipak odustao od zidanja dvorišne zgrade.²¹

19 Šmuel B. Elija, "Na srpskoj zemlji", *Hacfira* br. 52 od 1/13.3.1889, str. 208, kraj dopisa iz broja 51.

20 *Hamelic*, jedan od prvih hebrejskih listova u Rusiji, br. 55 od 6/18.3.1892, str. 5.

21 Divna Đurić-Zamolo nav. članak str. 74.

KRAJ STARE SINAGOGE

Stara sinagoga na Dorćolu je odolela svim nedaćama Prvog i Drugog svetskog rata i dočekala oslobođenje od Nemaca, ali je tada neko negde naredio da se zgrada poruši. Nisu pomogali slabašni protesti ostatka beogradske jevrejske zajednice. Ona je želela da se zgrada popravi kako bi služila kao večni spomenik na Jevreje Beograda koji su gotovo potpuno uništeni tokom Drugog svetskog rata. O rušenju Stare sinagoge pisao je advokat David-Dača A. Alkalaj, sin pomenutog ham-Avrama iz Nove sinagoge:

"Bio sam tužan. Tražio sam Jaliju. Ne stvarnu, nego u senci njene prošlosti. Njenu senku. Bejah zaprepašćen: nestala je Stara sinagoga "El kal vježo". Mesto nje dugačka drvena baraka u kojoj je velika stolarska radionica. Nisam bio tužan, nego srdit. To se nije smelo srušiti. To je spomenik ne samo jevrejski, nego jalijski, beogradski. Čudna ali tvrda i čvrsta kao tvrđava, Stara sinagoga je prkosila vremenu i nevremenu, ratovima i okupacijama i bombardovanjima sa aviona i sa dunavskih monitora i onako elipsastog oblika stajace gordo i uspravno gledajući s bolom i mržnjom kako nacistički tiranin odvodi njene sinove, ispražnjuje jevrejske bolnice u susedstvu i seje smrt po Jaliji. Stara sinagoga je bila simbol Jalije, njena vera, njen duh, njena duša, odjek njenih osećaja, rezonanca njene tuge i njenih radosti, učitelj i utešitelj njene dece, tih sitnih jalijskih čestitih i siromašnih Jevreja. To bi bilo mesto za jevrejski muzej. Bejah srdit na druge, ali i na samoga sebe..."²²

"BET JISRAEL"

Krajem 19. veka, rukovodstvo jevrejske sefardske zajednice, na čijem se čelu tada nalazio jakov M. Alkalaj, odlučilo je da podigne novu veliku sinagogu na Zereku. I sledeći predsednik, Jedidija (Edija) Buli, zauzimao se za zidanje nove sinagoge. Po predračunu, izdaci za zidanje dostizali su sumu od oko 180.000 dinara. Želja Jevreja da izađu iz uske mahale na Dorćolu bila je toliko jaka da su mnogi darovali po veće sume novca za njeno podizanje. Tako je Matatja-Mata Nahman Levi, veoma imućan član zajednice, poreklom iz Janjine, Grčka (umro 16.10.1899.) testamentom zaveštao da se po isplati mnogobrojnih legata, a posle smrti njegove supruge Rakile, ima kupiti ili sazidati zgrada pod imenom "Matin dom" i da se prihod od te kuće ima upotrebiti za održavanje nove sinagoge koju treba podići u gornjem kraju varoši. Taj testament je presudno uticao prilikom izbora mesta za novi hram.

Rakila Levi je preminula 7.8.1911. godine. Prema izveštaju Upravne Crkvene jevrejske opštine u Beogradu od 31.8.1911, stanje fonda pok. M. Levija bilo je, između ostalog : osim placa u Dubrovačkoj ulici i dva imanja u Jevrejskoj mahali - mnogi vrednosni papiri i akcije raznih banaka i zadruga u zemlji i inostranstvu, a od gotovine 53.000 dinara.

Jevrejska opština se u januaru 1898. obratila ministru prosvete i crkvenih dela i molila odobrenje za podizanje sinagoge.

²² David A. Alkalaj, nav. članak, str. 10-11.

Pošto je odobrenje dobijeno, uprava Opštine je kupila dva placa, jedan u Dubrovačkoj ulici broj 71, a drugi, koji se graničio sa njim, u Ulici cara Uroša broj 20 kako bi se dobio izlaz na dve ulice. Prvobitni plan je predviđao da se sinagoga podigne u Dubrovačkoj ulici, ali su se pojavile "razne smetnje", pa je ostalo da se sinagoga podigne u Ulici cara Uroša.²³ Posao oko projektovanja zgrade poveren je arhitekti Milanu Kapetanoviću.²⁴

Planovi za izgradnju odobreni su u julu 1905, posle čega je objavljen konkurs za preduzimača. Primljena je ponuda Viktora Azriela, sina Davida Azriela, tadašnjeg predsednika Jevrejske sefardske opštine. Oko izbora V.D. Azriela izbila je bura negodovanja, lomila su se koplja i čak je došlo do podele zajednice. Nagoveštavano je da je bilo raznih malverzacija oko budžeta za gradnju, da je preduzimač dobio veliki honorar, većina članova zajednice je posumnjala u zakonitost konkursa, a i moral samog predsednika jevrejske zajednice doveden je u pitanje. Može se reći da je tek izbijanje Prvog balkanskog rata 1912. godine nekako utišalo duhove.²⁵

Kralj Petar polaže kamen temeljac za sinagogu Bet Jizrael

23 Vesnik jevrejske sefardske opštine u Beogradu, br. 26 od 1.2.1941, str. 7.

24 Milan Kapetanović (1859-1934), poznati beogradski arhitekt, između ostalih je projektovao zgradu Klasne lutrije na uglu Vasine i Zmaj-Jovine ulice i Osnovnu školu na uglu Dušanove i Dubrovačke ulice.

25 O Azrielu vid. Divna Đurić-Zamolo, "Jevreji - graditelji Beograda do 1941 godine", Zbornik, 6, Saveza JOJ, Beograd 1992, str. 217-219.

ŽENI LEBL

Sinagoga u Ulici cara Uroša br. 20 sagrađena je u mavarskom stilu, građena je u redovima opeke i kamena, sa dve kupole lukavičastog oblika na glavnoj fasadi i nazubljenim niskim zidom (atikom) na krovu.

Kralj Petar prisustvuje osvećenju sinagoge Bet Jisrael

Lično je kralj Petar I prisutvovao 10. maja 1907. polaganju kamena-temeljca. U temelje zgrade položena je povelja pisana na pergamentu, na hebrejskom i srpskom jeziku, koju je kralj potpisao naročito spremljenim perom. Povelja je savijena, stavljena u staklenu posudu sa uljem, a ova u limenu kutiju. Tekst je prethodno pročitao Nisim Testa, zastupnik rabina:

"U ime Boga! Pod vladom našeg uzvišenog i omiljenog Gospodara Nj. V. Kralja Petra I iz slavne dinastije Karađorđevića, a za vreme g. Nikole Pašića, predsednika Ministarstva, g. Andre Nikolića, ministra prosvete i crkvenih posala, g. Koste Glavinića, predsednika Opštine Beogradske i g. Edije Bulija, predsednika Opštine jevrejske, postavljen je danas kamen temeljac ovoj sinagogi, koju podiže u Beogradu Opština srpskih Jevreja sefardijskog obreda.

Beograd, 10/5.1907. godine."

SINAGOGE U BEOGRADU

Kralj je sišao do temelja, uzeo čekić koji mu je ponuđen na poslužavniku i pošto je Nisim Testa pročitao za ovu priliku naročito spremljenu molitvu, kralj je tripudijom udario u kamen-temeljac uz reči: "Polažem ovaj kamen-temeljac ovom svetom hramu i molim, da Svevišnji Bog podari dobro zdravlje i svaku sreću našoj braći Mojsijevcima, a na dobro Otadžbine i Kralja."

Zgrada je bila završena posle nešto više od godinu dana. U nedelju 7. septembra 1908, na dostojan način su svici Tore i druge svete knjige preneti iz "Donje sinagoge" u novu na Zereku. Sutradan, na dan krunisanja kralja Petra, obavljeno je svečano osvećenje sinagoge "Bet Jisrael" kome su prisustvovali kralj Petar, članovi srpske vlade, gradski odbornici, predsednik Novinarskog udruženja Branislav Nušić i drugi.²⁶

Sinagoga Bet Jisrael

26 26 Dr David M. Alkalaj opisao je opširno ovaj događaj u *Jevrejskom almanahu* za godinu 5686, Vršac 1925, str. 73-82.

ŽENI LEBL

Sinagoga "Bet Jisrael" bila je veoma impozantna građevina i služila na čast celokupnom beogradskom jevrejstvu. Prilikom bombardovanja Beograda 6.4.1941. bila je znatno oštećena. Na temeljima ove zgrade izgrađena je posle Drugog svetskog rata Galerija fresaka u kojoj su izložene kopije fresaka iz manastira širom Jugoslavije, a zbog kvaliteta akustike u njoj se održavaju i koncerti. Nastupaju većinom horovi, među kojima i hor beogradske jevrejske zajednice "Braća Baruh".

AŠKENASKA SINAGOGA

Nemamo mnogo podataka o jevrejskim aškenaskim sinagogama u Beogradu ranijih vekova, iako o Aškenazima postoje brojni podaci iz 18. veka. Možda nisu imali posebne zgrade sinagoge, nego su se služili prostorijama za bogoslužjenje u pojedinim privatnim kućama.

Tokom 19. veka stigao je u Beograd priličan broj Aškenaza iz austrougarskih predela - Galicije, Slovačke, Češke, Moravske, Poljske, Austrije, Mađarske, Rumunije. Bili su to većinom zanatlije koje je pozvao knez Miloš. Neki od njih su primljeni u podaništvo Srbije, ali je većina imala stalno državljanstvo, pa prema tome i izvesne privilegije. Manjina se nastanila na Dorćolu, ali su se uglavnom naseljavali i otvarali radnje u novijim delovima grada, od Zereka, Vasinom i Knez-Mihailovom ulicom do Terazija, a odatle prema Slaviji, ili Balkanskom ulicom prema Železničkoj stanici.

Kao što Sefardi nisu upotrebljavali naziv "sinagoga" nego "kal" (skraćeno od hebrejske reči "kahal" - verska zajednica, pastva, kongregacija), tako su se Aškenazi služili imenom "templ" (od nemačke reči u značenju hram, bogomolja).

Ne zna se otkad, ali jedna od njihovih prvih aškenaskih sinagoga u novije doba bila je u nekoj zgradi na Dorćolu. Povećanjem stanovništva, ta sinagoga nije više odgovarala svojoj nameni jer je bila isuviše tesna i nepristupačna. Godine 1869. zakupili su zgradu u Kosmajskoj br. 51, u kojoj je dotad bilo smešteno Narodno pozorište, i u njoj ostali do 1. novembra 1925. godine.²⁷ Zgradu su renovirali, pa je pored templa služila i kao stambena zgrada, a dve sobe su bile određene za školu za devojčice i dečake.

O tome je 1886. pisao učitelj Bežerano u listu *Hamagid*, ali on, očigledno uvređeno, prigovara da ovaj templ otvara svoje vratnice jedino u subotu i za praznike, te da teškom mukom može okupiti "minjan" - obaveznu desetoricu muških članova zajednice iznad 13 godina starosti, bez koje se ne može obavljati služba Božja.²⁸

Tu činjenicu potvrđuje u svojim sećanjima Jakov-Žak Frid i dodaje:

"Kad sam pošao u osnovnu školu, morao sam ići i u jevrejsku da učim veronauku i donesem ocenu. Mi smo to nazivali : "Idem u religion". Šlang je bio učitelj muške, a Fuks ženske dece.

²⁷ Šlang, *nav. delo*, str. 197.

²⁸ *Hamagid* br. 24 od 24.6.1886, str. 197.

Taj stari Fuks mnogo je maltretirao svoje učenice, najblaža psovka mu je bila: "Du Rhinzeros vom Berge Sinai! (Ti nosorože sa Sinajskog brda)". Bože blagi, gde li je samo našao nosoroge na Sinaju? Uopšte, bio je mizantrop. Umro je oko 1910. godine... Imali smo još jednog službenika, Bernarda Frojdenfelda. On je bio šamaš i stanovao je u zgradi gde je bila sinagoga, samo pozadi, iz dvorišta. On je bio inkasant za porezu, za Hevra kadiša, žensko društvo i Bikur holim. Pored njega je bio kuriozitet, rekao bih "vice-šamaš", jedan stari Sefard po imenu Bukus. On je održavao sinagogu, palio sveće, za Pesah donosio one specijalne pakete macot i sakupljao priloge za "cedaka". Imao je jednu veliku crnu limenu kutiju u koju su članovi ubacivali priloge. Svake nedelje obilazio je svakog, pa i nas. Kako je sa mojom bakom mogao da govori ladino, to je odmah po dolasku seo i čekao da mu baka skuva kafu, a on joj je u naknadu za to referisao sve što se protekle nedelje desilo na Dorčolu. Imali smo još nešto specijalno, a to su bili "batlanim". Ne znam kako bih to najbolje preveo, valjda "besposličari" ili "nezaposleni"? Iz gorenavedenog se vidi da smo imali svega pet opštinskih službenika, a za minjan je potrebno deset lica. Kako se naši opštinari nisu Bog zna kako žurili da idu u templ, a opština bez svakodnevnje jutarnje i večernje molitve nije mogla ni da se zamisli, to su angažovana četiri starca, da dva puta dnevno dođu na molitvu. Jedan je bio stari Toni Klajn, opštinski penzioner, a ona trojica su bili stari Sefardi sa Dorčola. Dobijali su, u mom detinjstvu, za taj trud 10 ili 12 dinara mesečno. Tako se okupila devetorica, ali je uvek neko morao 2-3 meseca da dolazi u sinagogu "na prakticanje". Šlangovi sinovi i ja smo uvek zavirivali da li smo i mi potrebni. Većinom smo bili...²⁹

Do balkanskih ratova nije u staroj sinagogi bilo električnog osvetljenja. Sveće je palio šamaš jednom svećom koju bi pričvrstio uz dugačku letvu, a gasio ih je malim levkom, obrnuto pričvršćenim za dugu letvu.³⁰

Rafailo Blam se seća tog templa u uskoj Kosmajskoj ulici punoj rupčaga u kome je učio veronauku prvih godina posle Prvog svetskog rata. On ga opisuje kao rabatnu zgradu sa velikom drvenom kapijom, očigledno napravljenom za ulaz volovskih kola, te smatra da je tamo bio neki stari magacin. U jednom uglu su bila dva stuba između kojih su bili smešteni sveti spisi, a ispred njih se nalazila jedna improvizovana izdignuta platforma, podijum na kojem su pored stola stajali rabin i hazan. Žensko odeljenje se nalazilo na balkonu načinjenom od nesigurnih drvenih podloga. Pored sinagoge je bila kafana "Kod srebrne kugle" gde su svake večeri u letnjim mesecima svirali tamburaši na ulici ispred kafane. Bilo je vrlo teško ubediti vlasnika kafane da petkom uveče, za vreme službe Božje, njegovi svirači ne remete svojom svirkom osećanja vernika.

Blam opisuje jednu od mnogobrojnih manifestacija kojima su Jevreji obeležavali svoje praznike. Za Hanuka-proslavu 1921. godine, rabin Šlang je organizovao kupovinu odeće za siromašnu jevrejsku decu. Na Hanuku je sinagoga bila prepuna. Za vreme paljenja svećica, dečji hor je otpevao Hanuka-pesmicu "Maoz cur", a posle kraće recitacije nastupila su tri dečaka, učenici osnovne škole i Prve beogradske muzičke škole, "poklonici kraljice

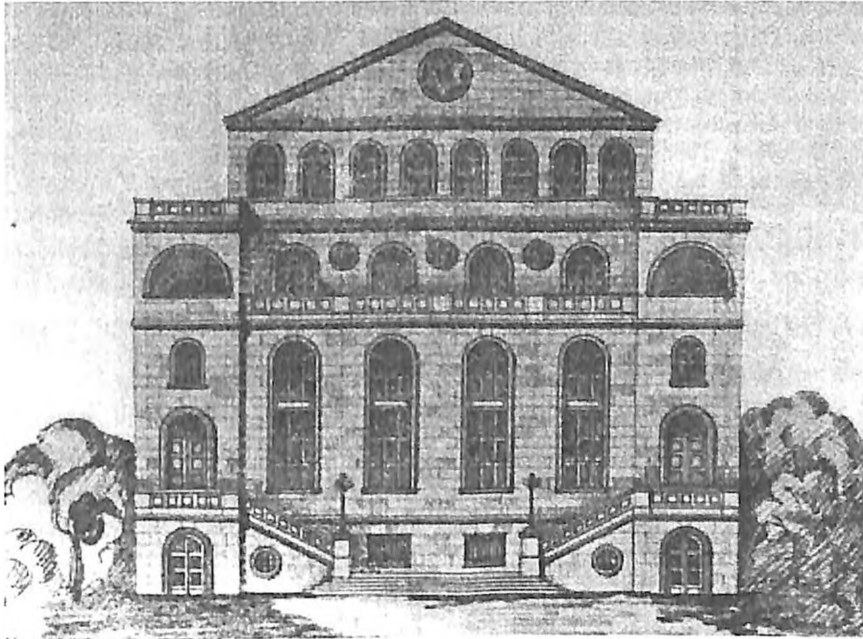
29 Jakov-Žak J. Frid (Fried), rođen 14/27.2.1897, preminuo 1974, pisao je na veoma popularan način svoja sećanja na aškenaske Jevreje u Beogradu, kako on navodi, od 1840. do katastrofe 1941. godine. Rukopis je završio 1972. prodao ga Arhivu HOJ, Jerusalem, signatura B-253; vid. str. 21-22 i 131.

30 Žak Frid piša da u ovom novom hramu nije bilo nijedne sveće, nego su bile sijalice u obliku sveća.

od 1.300 duša, pa je stari templ postao tesan. Međutim, posle rata je nastala devalvacija, tako da prikupljena suma nije bila dovoljna za podizanje nove zgrade. Advokat dr Fridrih Pops, predsednik Aškenaske jevrejske opštine, ponovo je poveo akciju prikupljanja priloga za gradnju nove sinagoge u istoj ulici gde se nalazila stara, u Kosmajskoj br. 19.

Aškenaska sinagoga u Beogradu

Predviđeno je da će izdaci biti oko tri miliona dinara, pa su prilozima sakupljeni od pojedinaca i ustanova. Hana i Herman Flajšer poklonili su svoje imanje u Ulici Miloša Velikog broj 85 u vrednosti od oko milion dinara pod uslovom da dobiju skroman stan u novoj zgradi do kraja života. Od udruženja su najviše priložili žensko društvo "Dobrotvor" i Hevra kadiša, ali sve to nije bilo dovoljno, te se morao uzeti i zajam od banke. Gradska opština je dodelila besplatno teren, projekt zgrade je izgradio neki mladi arhitekt Jevrejini iz Beča, a nadzorni inženjer je bio Milan Šlang (1897-1941), pa je 1924. godine započela gradnja.³²

³² Nisu jasne neke činjenice oko projekata zgrade. U svojoj knjizi *Jevreji u Beogradu*, str. 130, rabin Šlang piše da ju je projektovao njegov sin Milan. Međutim, Milan Šlang je studirao arhitekturu, ali zbog jednog nepoloženog ispita nije diplomirao, pa pošto nije imao ovlašćenja, projekte su mu potpisivali drugi. Izuzetak je njegov potpisan crtež u navedenoj knjizi, str. 131.

ŽENI LEBL

U temelje nove sinagoge uzidana je dvojezična povelja pisana na pergamentu i stavljena u hermetički zatvoren mesingani cilindar. Povelju je na hebrejskom jeziku napisao rukom rabin Šlang u stilu starih jevrejskih spisa, a na srpskom je tekst ispisao rabinov sin Izidor Šlang staroslovenskom ćirilicom, i potom su je dr Pops i Benjamin Flajšer odneli na Bled, gde su je potpisali kralj Aleksandar i kraljica Marija. Povelja je položena u temelj tzv. Opštinskog doma Jevrejske aškenaske opštine u Beogradu 13. sivana 5684. godine (15.6.1924). Srpski tekst glasi:

"Srcem punim zahvalnosti prema milostivom Bogu Izrailja, ovekovečujemo u temelju ovoga doma: u četvrtoj godini vladavine Njegovog Veličanstva kralja Srba, Hrvata i Slovenaca Aleksandra I iz narodne dinastije Karađorđevića na dan 15. juna 1924. godine, 13. sivana 5684. položen je kamen temeljac zgradi Srpsko-jevrejske crkvene opštine Eškenaskog obreda u Beogradu, u kome će biti smeštene sinagoga, škola, kancelarije, ritualno kupatilo i stanovi za opštinske nameštenike po priloženom nacrtu."

Potpisi kralja i kraljice su sa leve strane, a sa desne, ispod potpisa (na hebrejskom i srpskom) rabina Šlanga, potpisali su se predsednik dr Fridrih S. Pops i devetorica članova Uprave.

Zgrada je završena 1.11.1925. godine, a svečano osvećenje obavljeno u leto 1926, kad je završeno i unutrašnje uređenje hrama.³³

Ispred sinagoge se nalazilo prostrano i lepo uređeno dvorište. U prizemlju su bili ritualno kupatilo (Mikve), studentska menza, gimnastička sala i stanovi za šoheta i šamaša. Na prvom spratu su bile prostorije hrama sa 300 sedišta, a na galeriji "ezrat hašim" 180 mesta. U slučaju potrebe, za velike praznike mogla su se otvoriti vrata i hram bi dobijao još 100 sedišta.

U hramu su se nalazili ugodne klupe od hrastovog drveta, veoma lepi svećnjaci, luksuzni lusteri i Davidovi štitovi. Četiri prozora poklonili su Geca Kon, Herman i Benjamin Flajšer i Šandor Bauer. Ti prozori su bili prava umetnička dela, biblijske scene na obojenom staklu, dobijenim dodavanjem nekih metalnih oksida, izrađenim u Belgiji.

S obe strane hrama nalazile su se prostrane i ugodne galerije za žene. Na galeriji iznad mizbeaha (bine, oltara) smeštene su orgulje, uz čiju pratnju su obično pevala deca u horu, devojčice i dečaci zajedno, što je dovelo do oštih protesta malog broja ortodoksnih Jevreja, uglavnom pridošlica iz Sente i Subotice, koji su se tridesetih godina odvojili i osnovali svoju opštinu.

Na spratovima su se nalazili opštinske prostorije i stanovi rabina, učitelja, hazana i starog Flajšera.

U potkrovlju su bile prostorije škole za obavezne časove veronauke, na koje su učenice i učenici iz svih krajeva Beograda dolazili nedeljom.

* * *

---

33 Šlang, *nav. delo*, str. 129-130; *Frid nav. rukopis*, str. 160.

Aškenaski hram je za vreme nemačke okupacije ratnih godina 1941-1944 služio kao javna kuća za nemačke vojnike.

O tužnoj svečanosti obnavljanja Hrama odmah posle rata, književnik Zulfikar-Zuko Džumhur je zabeležio:

"Bilježim ove redove bojeći se da sam jedan od rijetkih živih svjedoka togaavnog događaja u Beogradu. Moj najbliži rođak Abdulah Hadžić, imam beogradske Bajrakli džamije, bio je teško bolestan od tuberkuloze i vezan za postelju, pa je toga hladnoga jutra prvih dana mjeseca decembra (čini mi se četvrtog) 1944. godine ovlastio mene da u ime njegovo prisustvujem tužnoj svečanosti obnove jevrejskog Hrama u Kosmajskoj ulici.

U stravično unakaženim prostorijama dugo skrnavljenog Hrama zatekao sam malu grupu uplakanih i izbezumljenih od bola žena u dronjcima. Među tim nesretnim ženama bila su samo dvojica ili trojica starijih muškaraca, još uvijek pometenih od velikih strahova koje su tek preživjeli. To su bili beogradski Jevreji, njihove žene i rodbina što su došli da prisustvuju ovoj tužnoj svečanosti. Stajao sam među njima pognute glave misleći na sve strahote kroz koje smo svi, a naročito Jevreji, prošli tih strašnih ratnih godina nacističkog zla i bezumlja.

Pojačana zapomaganja i plač skrenuli su mi pažnju na jednog omanjeg čovjeka koji je upravo ulazio u Hram. Čovjek je bio u partizanskoj bluzi sa opasačem i partizanskom Spomenicom na grudima. Imao je naočare i bio veoma utučen. Ojađene i uplakane žene opkolile su ga i držale za ruke i ramena sa svih strana. Čovjek u partizanskoj bluzi bio je uznemiren i iza njegovih očala primjetio sam suze. Taj omanji čovjek među ucvijeljenima u dugo skrnavljenom jevrejskom Hramu u Kosmajskoj ulici bio je Moša Pijade. Žak Konfino, ljekar i književnik, i Raka Ruben, foto-reporter "Politike", stajali su pred ovim tužnim skupom i molitvom i govorom otvarali ovaj skoro potpuno uništen Hram. Sjećam se dobro. Žak Konfino, obučen u nekakvu iznošenu vojničku bluzu, govorio je potresno o tužnim sudbinama milijuna "malih Avrama i Isaka" diljem Evrope koji su pobijeni i spaljeni samo zato što su se zvali Avrami, Moše i Isaci...³⁴

Sinagoga u Kosmajskoj ulici (danas Ulica maršala Birjuzova) broj 19 očišćena je i renovirana i danas služi kao jedini hram za oba obreda u Beogradu, a može se reći u celoj Srbiji.

Ženi Lebl

S u m m a r y

THE SYNAGOGUES IN BELGRADE

In this paper, awarded by the Union of the Yugoslav Jewish Communities on the competition held in 1996, the author gives the survey of the Belgrade synagogues since the middle of XVII century until World War II based on the existing documents. One can logically presume that there were synagogues before the second half of XVII century, as Jews and rabbis did live in Belgrade before that time, but there is no written evidence for that.

³⁴ *Jevrejski pregled*, Beograd 11-12/1986, str. 51-52.

ŽENI LEBL

The destiny of the synagogues in Belgrade was no different from the destiny of the other edifices and buildings which were extensively damaged by wars and destruction they cause, and by the various peacetime disasters, most often fire. As a rule, Turkish authorities did not allow building of new synagogues, but were rather tolerant regarding the repair and rebuilding of the existing religious objects.

We know indirectly about the existence of the synagogue in the mid XVII century from the document dated on Tebet 21, 5432, *i.e.* the end of 1671, which says that financial donations and materials were collected for the building of the *new* synagogue, so this points at the existence of the old one, probably inadequate for the number of Jews living in Belgrade at that time. This synagogue is also mentioned in other documents, and was destroyed during the Austrian occupation 1688-1690, when the Jewish community was taken into virtual slavery.

After the Turks entered Belgrade again a certain amount of Jews returned to town. They were then allowed the building of the new temple, which was finished at the end of the century. It was a rectangular building, with dimensions 36x8 meters, pointing in the direction north-south. It was later named "*El kal vježo*" (*El cal viejo*, "*cal*" being the Ladino word for temple, as Ladino was the language spoken by Belgrade Jews). This new synagogue was badly damaged in subsequent fightings over Belgrade between Austrians and Turks, but was afterwards repaired. It was also damaged in the fire of 1752, then repaired with additional help from the Jews abroad, primarily those from Mantua. It was again damaged in 1862 during the Turkish bombardment. At the end of XIX century next to the synagogue was erected a small synagogue, called "*Kaliziku*". "*El kal vježo*" served its purpose until 1941, when most Belgrade Jews were liquidated. The building was torn down after the war.

In XIX century, during the eighties, next to this synagogue was built a new one, called "*El kal nuevo*". It was destroyed during World War I with no traces left.

All these synagogues were Sephardic, because most Belgrade Jews, except during Austrian occupation, were Sephardim. At the end of XIX century the leaders of the Sephardic community decided to build a new big synagogue on Zerek. It took several years to accomplish this. Finally the synagogue "*Bet Jisrael*" was completed in Cara Uroša street. The King Petar Karadjordjević I had laid the foundation stone on May 10, 1907, and when it was finished he was present at the consecration on September 7, 1908. This building was heavily damaged in the German bombing of Belgrade on April 6, 1941; what has remained was after the war repaired and converted into the Gallery of Fresco Paintings.

Although there were also Ashkenazic Jews in Belgrade and they must have had their facilities for religious services, there are no indications of their distinctive synagogues. When during XIX century most Ashkenazim settled in Belgrade, time came to build a synagogue - as they used to say, the "*temp*". A building in the part of Belgrade called Dorćol is mentioned as one of the Ashkenazic synagogues, but when it became unsuitable for that purpose in 1869 the building in Kosmajaska street, no. 51, (now Maršala Birjuzova street)

SINAGOGA U BEOGRADU

was rented, and was in use till November 1, 1925. In 1911 the collecting of funds in order to build a true synagogue began, but that idea was not realized until after World War I.

After collecting part of the money and taking the loan, the building began in 1924 and was finished on November 1, 1925, when the synagogue was consecrated. During World War II, in the period 1941-1944, this building served as a brothel for German soldiers. After the liberation it was consecrated again. It is the only synagogue in Belgrade today, in Maršala Birjuzova street, no. 19.